

Dobos Ferenc

Visszapillantás az intézet 350 éves múltjára*

Ezelőtt 47 évvel, hazánk ezeréves fennállásának ünnepén addigi történelmét részletesen és alaposan megírta és az akkori *Értesítőben* közölte is boldogult Daróczy János iskolánk akkori nagyképzettségű tanára. Azt most csak egy pár olyan adattal egészítem ki, melyek vagy azután lettek ismereteseek, vagy akkor az ő szempontjából nem tartott közlésre érdemeseknek.

Városunkban valószínűleg már az utolsó Árpádok korában volt a mostani középiskolánk, vagy legalább alsó tagozatának megfelelő iskola (trivium). Hiszen a tegdi főesperesség (melynek székhelye itt volt) hatásköre az egész Székelyföldre kiterjedt: két szerzetesrendnek is volt itt kolostora, s Udvarhely volt a székely nép politikai központja is.

Ez az iskola azonban a XVI. század közepén, midőn a reformáció városunkban is túlsúlyra jutott, megszűnt.

Az alapítás ideje

Nem is oly rég az volt még a köztudat, hogy iskolánkat az 1650-es évek elején alapították a jezsuiták, még pedig alighanem az erős hitvitázó és eredményesen térítő Sámbar Mátvás.

Másfél évtized előtt azonban dr. Bitay Árpád teológiai tanár levéltári kutatásai kétségbevonhatatlanul bebizonyították, hogy iskolánkat 1593-ban az első székely jezsuiták egyike, a Marosvásárhelyen (akkor még Székelyvásárhelynek neveztek) született Mészáros (szülővárosáról szerzeteskorában Vásárhelyi) Gergely alapította, és az iskolának már alapítási évében 100 növendéke volt. Igaz ugyan, hogy az akkori tanítási rendszer szerint magában foglalta az elemi iskolát is.

Székely jezsuita alapított hát iskolát a Székelyföld szívében a székely ifjúság számára most negyedfélszázad éve. Életrajzát megírta, és az 1932–33. tanévi értesítőben közzé is tette Bíró Lajos, intézetünk akkori igazgatója.

Az iskola helye

Volt-e az iskolának külön épülete az első években? Vagy – ami valószínűbb – a plébánia épületének 1–2 helyiségét használták fel a tanítás céljaira? Nem tudhatjuk. De valószínűleg a Szent Miklós hegyén vagy közelében volt, mely hely századok óta központja Székelyudvarhelyen a katolikus intézményeknek.

* Az írás a Székelyudvarhelyi Római Katolikus Gimnázium fennállásának 350. évében jelent meg, az 1942–43. tanév jubileumi évkönyvében. Könyvnyomda, Székelyudvarhely, 1943.

Hogy 1666-ban külön – sőt talán már nem is az első – épülete volt az iskolának, bizonyítja egy abban az évben leírt tanúkihallgatás. Pál István bethlenfalvi lakos ugyanis azt vallotta, hogy „mikor az iskolaházat építették a pápisták, ő rakta egyik kőfalát”. Ez az épület valahol ott lehetett, hol a plébánia épülete és az igazgatói lakás között most a kereszt van. Külön épület volt a vidéki tanulók bennlakására, mely itt állott a mostani gimnázium helyén azon a részen, mely a templom felé esik, s melyre mi, idősebbek – ha talán nagyobbítások és átépítések után is –, még emlékezünk.

A tanítás céljait szolgáló épületet azonban a XVIII. század vége felé lebontották, s az irgalmas nővérek zárdájának homlokzata irányában, a mostani szerpentinút alsó kanyarulatánál mást építettek. További 100 év múlva már az sem felelt meg a haladó, fejlődő tanügy igényeinek, s ezért építettek 1892-re újat –, a mostani bennlakást. A régit pedig a szegényebb vidéki tanulók részére befogták internátusnak. Erre használták 1909-ig, mikor a régit az alapítványosoknak és a módosabb fizető növendékeknek való bentlakással és szemináriummal együtt lebontották, hogy részben az utóbbi helyén – gróf Mikes János főesperes utánjárására – felépüljön ez az új, a mai igényeknek megfelelő épület.

Negyedfélszáz év alatt negyedik otthona iskolánknak – már amelyekről tudomásunk van. De a szellem és a cél mindenikben az volt, amelyet az alapító Vásárhelyi Gergely kitűzött: a székely ifjúságnak vallásos és hazafias szellemben való nevelése.

Az iskola fenntartói

A jezsuita rendnek (a gyulafehérvári és a kolozsvári után) harmadik alapítása volt Erdélyben ez a középiskola és fenntartásáról is maga a rend gondoskodott, míg 1773-ban a pápa fel nem oszlatta. A rend gondoskodott a városban lakó katolikusok részére plébánosról és káplánról, az iskola részére tanárokról. A plébános egyúttal mindig az iskola igazgatója is volt. Ellátásukról, sőt a szegény tanulókról is, a rend gondoskodott a saját maga és a jótévedők által tett alapítványok jövedelméből.

Midőn 1773-ban a jezsuita rendet feloszlatták, az iskola ügyének intézését az erdélyi főkormányzói hivatalban alakított Catholica commisio vette át. Ez nevezte ki és fizette a tanárokat, gondoskodott az iskola anyagi szükségleteiről a katolikus tanulmányi alap vagyonából, s irányította 1782 után a tanítás ügyét is. Udvarhelyi főesperes és az iskola igazgatója pedig 1774-től 30 éven át a jezsuitából világi pappá lett Török Ferenc volt, ki mostani szép templomunkat is építtette. 1866-ban az intézet minden ügyének intézését az államnak a törvényben megállapított ellenőrzési joga mellett a széles körű önkormányzattal ellátott

erdélyi római Katolikus Státus vette át. Az anyagi szükségleteket részint a saját – alapítványi és más ilyen célokat szolgáló vagyonuknak – jövedelméből, részint a szükségletek szerint időről időre az állammal megállapított segélyből fedezi.

Iskolánk segítségére siet a társadalom

A román megszállás szomorú ideje alatt az állam nemcsak hogy államsegélyt nem adott, hanem agrárreform címén meglévő vagyona nagy részét is elrabolta. Mint egy akkori diákom dolgozatában írta: elagrárolta. Egyházmegyénk 23 000 hold birtokot vett el. De így tett a többi magyar egyházakkal is. Így akarta lehetetlenné tenni, vagy legalább is megnehezíteni a magyar iskolák fenntartását, s az állami iskolákba kényszeríteni a magyar gyermekeket. De a magyarság észrevette, hogy iskoláival áll vagy bukik nemzeti és vallási mivolta is. Nemcsak egész Erdélyen sikoltott át, de valósággal a szívekbe markolt Reményik gyönyörű versének refrénje:

Ne hagyjátok a templomot s az iskolát!

Birtokai nagy részének elvétele miatt nehéz anyagi helyzetbe került a Státus, s akármilyen fájó szívvel, de tudomásunkra hozta, hogy évente csak 500 ezer lejjel tud iskolánk fenntartásához járulni. Ez pedig a szükségletek felét sem fedezte. Az előtt a veszedelem előtt álltunk, hogy több mint 300 éves működés után iskolánk is megszűnik, mint akkoriban hasonló ok miatt Erdélyben nem is egy.

És ekkor megmozdult a magyar társadalom szíve. Jóleső érzéssel láttuk, hogy nemcsak az iskola volt diákjai, nemcsak a többi katolikusok, de más vallásúak is igen sokan siettek nemcsak egyszeri adományokkal, de 3 évre szóló – s legtöbbszörre be is váltott ígéretekkel intézetünk támogatására. Hogy a katolikus Embery Árpád mellett a református dr. Imreh Domokos is végigjárta a gyűjtőívvel ismerőseit, és igen tekintélyes összeget gyűjtött iskolánk szükségleteinek fedezésére. Mert – mint Vajda Ferenc református esperes az ennek megbeszélésére összehívott gyűlésen elmondta – a katolikus gimnázium fenntartásában nem vallási, hanem nemzeti ügyet láttak. Az iskolánkat fenyegető veszedelem híre eljutott a csonka hazába, és megmozgatta az ottani vendiákok szívét is, s kerülő, titokzatos utakon ők is eljuttatták adományukat a veszélyben forgó Alma Mater megmentésére. Három év alatt körülbelül 1 300 000 lejjel sietett a magyar társadalom iskolánknak nem segítségére, hanem valósággal megmentésére. Mert a státus által adott évi 500 ezer lejt csak ebből az összegből lehetett 3 éven át – míg a Státus valamivel kedvezőbb anyagi viszonyok közé került – annyira kiegészíteni, hogy az iskola szükségleteit szűkösen fedezni lehessen.

És mikor a második bécsi döntés 22 évi szenvedés után legalább minket visszaadott Édes Anyánknak, az addig csonka hazában lakó vendiákjaink akkor sem vonták meg iskolánktól támogatásukat. Évről évre jelentékeny összegeket küldenek szegény székely fiúk segélyezésére, kik a régi alapítványi vagyonok elveszése vagy értékének csökkenése miatt másképp el volnának zárva a tanulás lehetőségétől.

Ha van áldozat, mely a székely jövő érdekeit szolgálja, úgy ez igazán az.

Osztályok, tanítás

Az iskolánk alapításától kezdve 143 évig 3 olyan osztálya volt (syntaxisták, grammatisták, principisták), mely a mostani középiskola 3 alsó tagozatának felel meg. A többi osztályok (parvista maior, parvista minor, maiores declinistae, minores declinistae, infimi, alphabetisti, legistae, minimistae nevek alatt hol összevonva, hol egymás helyett használva) a mostani elemi iskola osztályainak feleltek meg – mégis azzal a különbséggel, hogy céljuk elsősorban a középiskolára való előkészítés volt.

Az iskolának a plébános-igazgatón kívül mindössze két tanára volt. Egyik a syntaxistákat és grammatistákat, másik a principistákat és kisebbeket tanította minden tárgyból.

1736-ban még két felső osztállyal, a retorikai és poétikaival fejlődik az iskola. Ezt a két osztályt is egy tanár tanítja.

1740 novemberében Gróf Haller János, Erdély kormányzója (gubernátor) meglátogatta az iskolát.

1743-ban Kolozsvárról – mint az 1689 óta vezetett *Album Gymnasii* mondja: Dácia Athénéjéből – az ott kitört pestis miatt Udvarhelyre jött s iskolánkban és annak bennlakásában kapott szállást az ottani jezsuita iskola két felső osztálya: a physikai és logikai (az 19, ez 39 tanulóval). Ezeket már két külön tanár tanította: Okolicsányi Elek és Palovics Imre, kik szintén Kolozsvárról jöttek.

A tanítás latin nyelven folyt. De hogy az egyes osztályokban milyen tárgyakat tanítottak, vagy hogy éppen milyen tankönyveket használtak, arról az Album nem beszél. A tanítás tárgyainak és mértékének megállapítása teljesen az iskolafenntartó felekezetek vagy városok joga volt.

Az állam az iskolai ügyek irányítására és felügyeletére csak az 1777-ben kiadott királyi rendelet, a Ratio Educationis alapján kezdett befolyást gyakorolni. Bizonyára a Ratio Educationis értelmében rendelte el az erdélyi kormányzóság, hogy az 1782. évre az egyes osztályokban milyen tárgyakat tanítottak. A tárgyak között szerepelt – ha latinul tanulták is – Magyarország földrajza, történelme, egyháztörténelme és Erdély földrajza is. 1790-ben pedig – bizonyára a II. József

halálát és erőszakos önkényuralmát követő erős nemzeti visszahatás következtében – mindenik osztályban 1–2 magyar nyelvű, nem annyira tanulásra, mint inkább olvasásra szánt könyv is szerepel. Szintén a Ratio Educationis szellemében történt, hogy 1782-től a négy felsőosztályt mind külön-külön tanár tanította. Egy tanár egy osztályban minden tárgyat.

Rajmund János volt 1848–49-ben az utolsó olyan igazgató, ki egyúttal udvarhelyi főesperes-plébános is volt. Ezen állásnak az iskolával való kapcsolata azonban nemsokára – ha más alakban is – megint felújult a püspöki biztos neve alatt. Az 1850–51-i tanévben, mikor megkezdik az iskolának főgimnáziummá való átalakítását és kifejlesztését, Gábor János világi papot már külön nevezik ki az iskola igazgatójává. Első civil igazgatója az iskolának Bors Lázár 1867-től 1874-ig.

Ilyen maradt a tanítás nagyjában 1848-ig. Közben 1809-től 1831-ig *Gymnasium regium* nevet viselt az iskola. A Világosra következő önkényuralom első évében nem is tanítottak benne, de azután fokozatosan főgimnáziummá fejlesztették, úgyhogy az 1853–1854-i tanév végén a VIII. osztályt végzetek már érettségit is tettek. Ekkor már az iskolának az igazgatón kívül 11 tanára volt, s a régi osztálytanítás helyébe a szaktanítás lépett. A tanítás nyelve ekkor már magyar volt; csak 1858-tól 1860-ig kísérleteztek 1–2 tárgynak a VII. és a VIII. osztályokban német nyelven való tanításával –, aminek következtében sokaknál erős visszatetszést szült.

Mégis milyen emelkedett a tanári kar nézete a német nyelv tanítása felől, mikor 1862-ben a többi iskolákkal együtt tőle is véleményt kérnek a tanítás anyaga felől. Míg igen sok iskola tanári kara azt javasolja, hogy a német nyelv azután csak rendkívüli tárgy legyen: ez a tanári kar azt javasolja, hogy illő óraszámmal maradjon meg a rendes tárgyak között, mert „inkább át van hatva a német nyelvtudás szükségének érzetétől, hogysesem egy ily fontos nevelésügyi kérdést akár a politikai érzületek hullámzásainak, akár a közvélemény pressziójának alárendelni ne vonakodnék”.

Kisebbs változásoktól eltekintve így ment a tanítás 1918-ig, a trianoni békeparancsig, mely hazánk keleti felével iskolánkat is román impérium alá jutatta.

Még élénk emlékezetünkben van s szívünk most is belésajog, ha azokra az időkre gondolunk. Mikor a IV. és a VIII. osztályos tanulóinkat megnyomortották az ún. „nemzeti” tárgyak „nemzeti” nyelven való tanításával: a IV. osztályt végzeteket idegen elnök előtt, idegen nyelven teendő kis érettségire, a VIII. osztályt végzeteket egészen idegen bizottságok előtt az ők iskoláikban végzetekkel közösen teendő baccalaureatusra kényszerítették, s mikor a bizottságokhoz *előre* leküldött bizonyítványok száma határozta meg, hogy hányat lehet átengedni; mikor az inspektorok mindig csak a nemzeti tárgyak tanítását

erőszakolták a többi tárgyak rovására is; belekötöttek egy kép sarkán – az üveg *alatt* – levő kis enyvbe, hogy valaki leköpte a felséges királyné arcképét; s mikor erőszakolt ürügy miatt 1 tanévre, 1935–36-ra felfüggesztették iskolánk nyilvánossági jogát; saját iskoláikból ideküldött tanárok (félmillió lej vizsgadíjat tettek zsebre) előtt kellett tanulóinknak vizsgázzanak –, s vizsgáztak úgy, hogy a bukási százalék alig haladta meg azt, ami rendes tanévekben szokott lenni. Ott kellett legyünk nemzeti ünnepeiken, hol felmagasztalták magukat az égig és lehúztak minket a sárig, s akkor – ha zsebünkben ökölbe szorított kezekkel is, de énekelnünk kellett a himnuszukat...

Ó Istenem, be megaláztál minket...

És mégsem örültünk egészen felszabadulásunknak, mert lelkünk felsír arra a gondolatra, hogy 700 000 testvérünk tovább is el kell hogy szenvedje azt –, Nem azt! Sokkal többet –, amit mi 22 éven át elszenvedtünk. Mikor most közel három éve legalább a mi egünkön felragyog a Szent Korona napja, iskolánk újra elfoglalta helyét a magyar közoktatás épületében, mint annak egy negyed-félszáz éves, de még mindig erős és használható oszlopa.

Tanárok

Mint fennebb láttuk, iskolánkat 1593-ban Vásárhelyi (Mészáros) Gergely, az első székely jezsuiták egyike alapította, s a rend 1773-ban történt feloszlásáig, 181 éven át mindig jezsuiták tanítottak. (Ez alól alig volt kivétel. Így például 1719-ben pestisben több jezsuita meghalt, Sleiker Bálint és Bakai Gábor világiak is tanítottak. Az utóbbi később maga is jezsuita lett, és 2 évig udvarhelyi plébános és gimnáziumi igazgató volt.)

A tanárokat és igazgató-plébánosokat a rend főnöke küldte ide és helyezte el innen. Mivel pedig a rendnek sokféle és sokféle elfoglaltsága volt, ezek az áthelyezések igen gyakoriak voltak, különösen a tanároknál. Így aztán a jezsuita korszakra eső 80 olyan év alatt, melyről írott emlékünknél van, 165 igazgatója és tanára volt az intézetnek.

Mint fennebb már említettem, a jezsuita rend feloszlása után az iskola ügyeit az erdélyi kormányzóság kebelében alakult Catholica commissio intézte, s az nevezte ki és fizette a tanárokat is, míg ezek a teendők és terhek az 1866-ban alakult Erdély Római Katolikus Státusra nem szállottak át.

Azonban legalább is személyileg bizonyos átmeneti időt jelentett az, míg a jezsuitákból világi papokká lett udvarhelyi plébánosok és tanárok szerepeltek tovább is az iskolánál. Ezek közül Török Ferenc 30 évig volt azután udvarhelyi plébános és igazgató, Kovács József 30 évig tanár; Darvas János pedig – ki mint

civil, már 1771 és 1772-ben is tanított, bár nem mint professzor, csak magister, vagyis a kisebbek tanítója – megkezdte az iskolánál a civil tanerők térfoglalását.

Most már nem átmeneti állomást, mint a jezsuitáknál, hanem állást jelentett a tanárság, s 1774-től 1831-ig, 57 év alatt is csak 50 tanár volt –, jöllehet 1782 után csaknem állandóan 7 tanár van az igazgatóval.

Midőn az 1853–54. tanévben iskolánk teljes 8 osztályú főgimnáziummá fejlődött, a tanárok száma 12-re emelkedett. Egyes újabb tárgyak behozatalával és az óraszám növekedésével a tanárok száma még nagyobb lett. Most például húszan kellene legyünk –, de bizony csak tizenheten vagyunk.

Régebben a tanári állás nem volt képesítéshez kötve. A jezsuiták azonban – mint minden más munkakörben – itt is nagyon megválogatták, hogy ki melyik osztályok tanítására alkalmas. Civilek önképzés útján képezték ki magukat valamely tárgyban, melyre hajlamuk és képességük volt, s pályáztak meg egy-egy megürült tanári állást, vagy hívták meg őket, ha már bizonyos hírnevet szereztek abban a tudományban. Még én is ismertem olyan öreg tanárokat, kik falusi jegyzőből, tanítóból lettek azok. Iskolánk egy igen jó nevű tanára itt érettségít tett, pár évre elment tanítónak s azután visszakerült ide tanárnak.

Az 1883. évi XXX. törvénycikk kimondta, hogy ezután csak az lehet tanár, ki valamelyik egyetemen az előírt képesítést megszerezte. A régi módon kinevezett tanárokat azonban meghagyta állásukban. Ezek voltak a jogosított tanárok, s közöttük nem egy kiváló szakember és nevelő.

A románok a megszállás idején az államnyelv ismeretét tekintették a kultúra fokmérőjének, s boldogítani akarták azzal még az idősebb tanárokat is. A kényszerkurzusokra, nyári tanfolyamokra, Iorga szabadegyetemére való küldések mind azt a célt szolgálták – meglehetősen kevés eredménnyel.

Tanulók

Ezt az iskolát elsősorban a székely ifjúság számára alapították, s tanítványainak legnagyobb része csakugyan mindig a Székelyföldről került ki. Az Album legrégebbi adata szerint 1689-ben a középiskolának számító 3 felső osztály tanulóinak száma 73 volt, s ebből 64 a Székelyföldről. Érdekes, hogy sokkal több volt a háromszéki (29) és csíki (27), mint az udvarhelyszéki. De van Fejér, Küküllő és Torda megyékből is. Később Fogaras, Szeben, Brassó megyékből is jöttek ide tanulók.

1757-ben a tanítványok között van a retorikai osztályban David Szabo Baroth ex Sede Miklosvár An. 17., a későbbi Baróti Szabó Dávid, a magyar költészet klasszikus irányzatának megindítója, kinek nevét mint díszítő jelzőt büszkén viseli most intézetünk.

A tanulók névsorát osztályonként sokáig nem a családi, hanem a keresztnévek alapján állították össze. Alexius Orbán, Blasius Kemenes stb., kezdi az Album 1689-ben. Csak 1769-ben kezdi Lakatos Antal tanár a családnevek szerinti A-B-C-t saját osztályaiban, mit következő évben az egész tanári kar átvesz. De 1789-től 1824-ig megint a keresztnévek szerint állítják össze.

A tanulók száma nagy ingadozást tüntet fel. Erősen befolyásolják a háborús idők és a gazdasági viszonyok. Míg 1689-ben 125, II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának első 3 évében egyáltalán nincs feljegyezve, 1708-ban csak 37, s az a körül levő években is 44–57 között mozog. II. József erőszakosan németesítő kormányzása alatt 1787-ben leapadt 49-re, s a közeli években is alig emelkedik fennebb.

De voltak olyan évek, mikor a kétszázat is meghaladta. 1743-ban – igaz, hogy a Kolozsvárról ide jött 2 osztállyal együtt – 228; 1752-ben 213 és 1759-ben 206, 1767-ben 215 tanulója volt az iskolának. Ettől kezdve megint visszaesik, úgyhogy 1854-ig – mikor az iskola teljes 8 osztályú főgimnáziummá lett és az első érettségít tették – csak 26 évben volt több mint 100 tanulója, 55 évben kevesebb; 5 évről hiányzik a tanulók száma, 1 évben pedig szünetelt az előadás.

Osztályzást először csak 1808-ban találunk, mikor In litteris és In moribus osztályoztak Prima cum eminentia, Prima cum laude, Prima és Secunda érdemjegyekkel 1824-ben már külön osztályoztak E doctrina religionis, E studiis, In moribus, mégpedig félévenként.

Az osztályok régi neveit is megváltoztatták:

A retorikai osztályból lett Secunda classis Humanitatis,

a poétikai	„	„	Prima	„	„	,
a syntaxista	„	„	Tertia classis Grammaticae,			
a grammatista	„	„	Secunda	„	„	,
a principista	„	„	Prima	„	„	.

Nagyjából így maradt a főgimnáziummá való átszervezésig.

Érdekes, hogy a főgimnáziummá való kifejlesztés sem hozott jó ideig jelentékeny emelkedést (sőt az 1874–75-i tanév végén csak 87 tanuló volt), s csak 1895-ben haladta meg a kétszázat, hogy további 10 év múlva 321-re emelkedjék.

Midőn 1916 nyarán az orvul betörő román hadak elől el kellett menekülnünk, kiverésük után csak március 1-én tudtuk (a VKM engedélye alapján) a tanévet megnyitani, s bár júliust is a tanévhez csatoltuk, az így is mindössze 5 hónapig tartott.

A román megszállás idején a magyarság gazdasági leromlása a baccalaureatusok kisebbségellenes módszere és ifjúságunknak még a kisebb hivatalokról való leszorítása is annyira lecsökkentette tanulóink számát, hogy az 1924–25-i tanév végén a 8 osztályban mindössze 155 tanulóink maradt. Mikor azonban

ezen mesterséges visszaszorítás gátját a második bécsi döntés és boldogító felszabadulásunk átszakította, addig visszatartott ifjúságunk valósággal özönlenni kezdett iskolánkba, úgyhogy ebben a tanévben két párhuzamos osztállyal 471 tanulónk van.

Az Album Gymnasii első évi feljegyzése, 1689 óta, 245 év alatt (mert nyolc évről nem maradt feljegyzés, egyben pedig nem működhetett az iskola) iskolánknak 31 748 tanulója volt. Az első érettségőtől, 1854-től pedig ezzel a tanévvel bezárólag érettségi vizsgára állott összesen 1551 növendék.

De mennyi lehetett és lehet azoknak a száma, kik az alapítás idejétől az első hivatalos érettségig eltelt 261 év alatt végeztek itt, vagy az alatt is, azután is kevesebb osztállyal távoztak innen, s a legnagyobb és legnehezebb vizsgán, az életben tettek bizonyosságot arról, hogy ez az iskola a munkás és becsületes élet-hez szükséges erkölccsel és tudással látta el őket.

